

فلسفه علم اصول

بخش پنجم: مبادی احکامی

واجب مشروط

صادق آملی لاریجانی

فلسفه علم اصول

بخش پنجم: مبادی احکامی

جلد سی و یکم:

واجب مشروط

صادق آملی لاریجانی

پیش‌گفتار

امروز عالمان و دانش‌پژوهان ژرف‌اندیش حوزه‌های علمیه بر خوان گسترده‌ای از دستاورد قرن‌ها تلاش علمی و معرفتی نشسته‌اند که بی‌تردید علم اصول از مهم‌ترین و عمیق‌ترین این معارف است. سزاوار است پویندگان راه اجتهاد، نخست در فهم و هضم آنچه نقد است و حاضر، بکوشند و سپس در حد توان و با تلاشی دوچندان، خود متاعی بر آن بیفزایند.

فراگیر بودن علم اصول از یک سو و ضرورت فراگیری آن از سوی دیگر، تدوینی جامع و موشکافانه می‌طلبد تا نیاز مراحل مختلف آموزش و پژوهش را برآورد.

تنظیم‌های موجود در علم اصول، کاستی‌های فراوانی دارد؛ از جمله: فقدان نظم مناسب در تدوین و تبویب مباحث، طرح استطرادی برخی از مباحث بنیادین، عدم استفاده از پژوهش‌های انجام شده در خارج از حوزه‌های علمیه، خالی بودن مکتوبات اصولی از برخی مباحث لازم و همچنین از طرح ثمرات فقهی مباحث، فقدان مباحثی که کاربردهای علم اصول در رشته‌های دیگر را بیان می‌کنند.

توجه به این نکات، ضرورت تدوینی جدید برای این علم را آشکار می‌سازد. آنچه پیش‌روست تلاشی است متواضعانه در راه رسیدن به این هدف. مهم‌ترین ره‌آورد طرح پیشنهادی ما، جداسازی مباحثی از علم اصول است که تعریف مسائل اصولی

بر آنها صدق نمی‌کند و در واقع، جنبه مقدمی نسبت به خود مسائل علم اصول دارند و به تعبیر دقیق‌تر، نسبت به مسائل علم اصول، درجه دوم محسوب می‌شوند. ما برای این مجموعه از مباحث، عنوان فلسفه علم اصول را برگزیده‌ایم.

مسائل فلسفه علم اصول، جزو علم اصول نیست، بلکه درباره علم اصول است. مهم‌ترین حوزه‌های فلسفه علم اصول عبارت‌اند از:

۱. مباحث مربوط به حدود و قلمرو علم اصول: علمای علم اصول با بحث از تعریف علم اصول و تعیین ضابطه مسأله اصولی در پی ارائه معیاری برای شناسایی مسائل علم اصول و تعیین حدود آن‌اند. بر اساس معیار مشهور، بسیاری از مباحث ضروری، در چارچوب علم اصول قرار نمی‌گیرند اما در قالب مباحث فلسفه علم اصول می‌گنجند. مباحث مربوط به حدود و قلمرو علم اصول، از این قبیل است.

۲. مسائل مربوط به هدف و غایت علم اصول: هدف علم اصول چنان‌که در کتب اصولی آمده، استنباط حکم کلی از ادله است. آیا این هدف در چارچوب کشف حقیقت قرار می‌گیرد؟ آیا علم اصول می‌تواند به گونه‌ای گسترش یابد که به صورت ابزاری برای فهم کتاب و سنت در غیر احکام نیز قلمداد گردد؟ آیا می‌توان از علم اصول رایج، در مباحث معرفتی، اعتقادی، تفسیری و غیره نیز بهره برد؟

۳. بحث از روش‌های علم اصول: علم اصول برخلاف علوم تجربی، از مسائلی بحث می‌کند که در ماهیت بسیار گوناگون‌اند؛ مانند مباحث لفظی، مباحث عقلی، مباحث نقلی، مباحث تجربی و روش‌های به کار رفته در این زمینه‌ها چیست و تا چه اندازه تنقیح شده‌اند؟

۴. مبادی تصویری و تصدیقی علم اصول: علمای علم اصول همچون اندیشمندان علوم تجربی، برای به انجام رساندن تحقیق خود، از مفاهیمی کمک گرفته‌اند که نیاز به تعریف و تحلیل دارند. همچنین بسیاری از قضایایی که در علم اصول از آنها بهره می‌برند، در خود این علم، تحقیق نمی‌شوند و به اصطلاح، از مبادی تصدیقی علم اصول به شمار می‌آیند و بنابراین باید در بیرون این علم مورد تحقیق قرار گیرند.

بسیاری از این مبادی در علوم دیگر به صورت مطلوب، مورد بحث قرار نگرفته‌اند. این بخش، یعنی مبادی، مهم‌ترین و گسترده‌ترین بخش فلسفه علم اصول را تشکیل می‌دهد.

مجموعه پیش رو که در سی و سه جلد تنظیم شده است، به بررسی مجموعه مسائلی می‌پردازد که می‌توان آنها را فلسفه علم اصول نامید. گرچه عنوان فلسفه علم اصول رشته اتصال این مجموعه است، اما می‌توان مباحث مطرح شده در هر مجلد را به صورت مستقل بررسی نمود. این مجموعه در پنج بخش کلیات، مبادی عقلی، مبادی مرتبط با بنای عقلا، مبادی زبانی و مبادی احکامی تنظیم شده است.

ممکن است برخی اندیشمندان، اختصاص این حجم از نوشتار به این‌گونه مباحث را درست ندانند؛ اما به گمان صاحب این قلم، تا مباحث برجسته نشوند و آرای متضارب بررسی نگردند، علم گامی به جلو برنخواهد داشت. رنج این سفر طولانی، به دلایل فراوان و توجیهات گوناگون موجه می‌نماید، که در میانه مباحث بدانها اشارت خواهد رفت.

در طرح پیشنهادی ما برای علم اصول، حکم محور تمام مباحث است. در این طرح، علم اصول به شش بخش تقسیم شده که عبارت‌اند از: ابراز حکم، رابطه احکام، امتثال حکم، حجت بر حکم، اصول جاریه در ظرف شک در حکم و تعارض ادله اقامه شده بر حکم.

نگارنده، در طول سالیان متمادی، با تکیه بر آنچه که از بزرگان این فن آموخته، تلاش کرده تا با برجسته ساختن مسائل گوناگون این علم و عمق بخشیدن به سطح مباحث مطرح شده، گامی در پیشبرد این علم بردارد. اهل فن، نیک می‌دانند که برداشتن گامی استوار در این علم، چه اندازه دشوار است و چه مقدار فکرسوز.

باید یادآور شد که بخش عمده‌ای از محتوای مجموعه حاضر، تقریر و نقد دیدگاه‌های بزرگان علم اصول است. بر محققان پوشیده نیست که مراجعه به متن اصلی در تمام موارد و تطبیق برداشت ما از عبارات این بزرگان با متن اصلی،

فرصتی فراوان می‌طلبد. از این رو گزیده‌هایی از عبارات که فهم مطلب مبتنی بر آن است آورده‌ایم تا خواننده را از مراجعه به انبوهی از کتاب‌هایی نیاز سازیم.

در اینجا لازم می‌دانم از همه دوستانی که در مراحل گوناگون آماده‌سازی این مجلد، اعم از پیاده کردن نوارهای درس، تقریر مباحث، منبع‌یابی، تحقیق و اصلاح محتوا، نگارش حاشیه‌ها، ویرایش، تایپ، نمونه‌خوانی، صفحه‌آرایی و چاپ متحمل زحمت شده‌اند تشکر نمایم؛ خصوصاً حجت‌الاسلام آقای علی‌رضا محمدی، که تدوین اصلی متن حاضر بر عهده ایشان بوده و با تلاش‌های بی‌شائبه و دقت‌های تحسین‌برانگیز خویش در پدید آمدن این اثر به شکل حاضر نقش بسزایی داشته است و نیز حجت‌الاسلام آقای محمد صالح حائری که در طول نگارش این اثر، با بحث‌ها و پیشنهادهای دقیق و موشکافانه خویش بر غنای این مجموعه افزوده است. همچنین از تلاش‌های علمی و اجرایی حجت‌الاسلام آقای محمدصادق تهرانی که مسئولیت گروه تدوین را بر عهده دارد نیز تشکر می‌کنم.

از خداوند متعال توفیق در اعمال، اخلاص در نیات و تسدید در همه امور، مسئلت می‌نمایم تا در روزی که لا یتفع مال و لا بنون، با توشه‌ای روحانی و قلبی سلیم به ملاقات رب الارباب بشتابیم؛ و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین.

صادق آملی لاریجانی

پنجم اردیبهشت ۱۳۹۵

فهرست اجمالی

پیش‌گفتار.....	پنج
فهرست اجمالی.....	نه
فهرست تفصیلی.....	یازده
مقدمه.....	بیست و پنج

مبحث اول: تحلیل جملات شرطی / ۱

فصل اول: امور مقدماتی.....	۳
فصل دوم: تحلیل مفاد جملات شرطی.....	۲۳

مبحث دوم: بررسی امکان واجب مشروط / ۱۴۳

فصل اول: نظریه شیخ انصاری در امتناع واجب مشروط.....	۱۴۵
فصل دوم: جزئی بودن معنای حرفی (استدلال نخست امتناع).....	۱۶۱
فصل سوم: آلی بودن معنای حرفی (استدلال دوم امتناع).....	۲۰۷
فصل چهارم: لزوم تفکیک انشاء از منشأ (استدلال سوم امتناع).....	۲۲۳
فصل پنجم: استحالة تعلیق در طلب و اراده (استدلال چهارم امتناع).....	۲۸۱
فصل ششم: تحلیل واجب مشروط در مرحله ملاک.....	۳۵۹

مبحث سوم: اصل در دوران رجوع قید به هیئت یا ماده / ۳۷۳

۳۷۵.....	فصل اول: امور مقدماتی
۳۸۵.....	فصل دوم: نظریه شیخ انصاری در تقدیم اطلاق هیئت
۴۸۵.....	فصل سوم: نظریه محقق نایینی در تقدیم اطلاق ماده متسببه
۴۹۵.....	چکیده مباحث کتاب
۵۰۱.....	نمایه اعلام
۵۰۵.....	نمایه کتب
۵۰۹.....	فهرست منابع

فهرست تفصیلی

پیش‌گفتار.....	پنج
فهرست اجمالی.....	نه
فهرست تفصیلی.....	یازده
مقدمه.....	بیست و پنج

مبحث اول: تحلیل جملات شرطی / ۱

فصل اول: امور مقدماتی.....	۳
۱. تعریف واجب مشروط.....	۳
اشکال محقق اصفهانی بر یکی دانستن «تعریف لفظی» با «شرح الاسم».....	۴
اصطلاحی دیگر برای تعریف حقیقی و شرح الاسم.....	۶
اضافی بودن اطلاق و اشتراط در واجب مشروط.....	۱۲
۲. محل نزاع در بحث واجب مشروط.....	۱۳
۳. اقوال در تحلیل واجب مشروط.....	۱۴
۴. لفظی نبودن نزاع.....	۱۵
۵. ضرورت تفکیک بحث «اطلاق و اشتراط وجوب» از بحث «اطلاق و تقييد	
مدلول هیئت».....	۱۸

فصل دوم: تحلیل مفاد جملات شرطی	۲۳
۱. دیدگاه منطقیان و اهل ادب در تحلیل مفاد جملات شرطی	۲۳
تحریر محل نزاع	۲۳
دیدگاه اهل ادب	۲۵
دیدگاه منطقیان	۲۷
تفسیر محقق اصفهانی از دیدگاه اهل ادب	۲۹
تفسیر شیخ انصاری از دیدگاه اهل ادب	۳۲
بررسی تفسیرهای دیدگاه اهل ادب	۳۴
بررسی تنظیم قضیه شرطی با قضیه حقیقه بنابر دیدگاه اهل ادب	۳۶
۲. استدلال‌هایی بر دیدگاه منطقیان	۳۸
استدلال اول بر دیدگاه منطقیان	۳۹
اشکال محقق اصفهانی بر استدلال اول	۴۰
بررسی اشکال محقق اصفهانی	۴۲
بررسی ظهور کلمات منطقیان در استلزام استقلالی	۴۲
بررسی امتناع تعلق حکم به استلزام حرفی	۴۵
استدلال دوم بر دیدگاه منطقیان	۴۸
بررسی استدلال دوم	۴۹
استدلال سوم بر دیدگاه منطقیان: استدلال شهید صدر	۵۲
بررسی استدلال سوم	۵۶
ادعای اول و بررسی آن	۵۶
ادعای دوم و بررسی آن	۵۹
ادعای سوم و بررسی آن	۵۹
منشأ صحت سکوت در کلام	۶۱
استدلال چهارم بر دیدگاه منطقیان	۶۳
اشکال مقرر شهید صدر به استدلال چهارم	۶۴

۶۵.....	بررسی استدلال چهارم
۶۵.....	اشکال اول
۶۵.....	اشکال دوم
۶۶.....	اشکال سوم
۶۷.....	اشکال چهارم
۶۷.....	اشکال پنجم
۶۸.....	بررسی اشکال مقرر شهید صدر به استدلال چهارم
۶۸.....	اشکال اول
۶۸.....	اشکال دوم
۶۹.....	اشکال سوم
۶۹.....	۳. استدلالی بر دیدگاه اهل ادب
۷۱.....	اشکال شهید صدر بر استدلال
۷۳.....	توجیه شهید صدر برای فعلیت استفهام
۷۴.....	اشکال مقرر شهید صدر بر این توجیه
۷۴.....	بررسی اشکال مقرر
۷۵.....	ایراد مقرر به اشکال شهید صدر بر استدلال
۷۹.....	بررسی ایراد مقرر شهید صدر
۷۹.....	اشکال اول
۸۰.....	اشکال دوم
۸۰.....	اشکال سوم
۸۲.....	اشکال چهارم
۸۳.....	اشکال پنجم
۸۳.....	۴. قضاوت بین دیدگاه اهل منطق و اهل ادب
۸۴.....	۵. نظریه مرحوم روحانی در تحلیل جملات شرطی
۸۴.....	معضل ادعایی مرحوم روحانی در تحلیل جملات شرطی

۸۸.....	راه حل مرحوم روحانی
۹۰.....	بررسی کلام مرحوم روحانی
۹۰.....	اشکال اول: انکار اصل معضل
۹۹.....	اشکال دوم: عدم تعلیق ثبوت تالی بر ثبوت مقدم
۱۰۰.....	اشکال سوم: باقی ماندن مشکل بر فرض ثبوت اسمی
۱۰۲.....	اشکال چهارم: نقض به جملات ناقصه
۱۰۲.....	اشکال پنجم: نقض به جملات حملی که حمل در آن اولی است
۱۰۳.....	۶. نظریه محقق نایینی در تعیین مرجع شرط در جملات شرطی
۱۰۹.....	تقریب محقق اصفهانی از نظریه «ماده منتسبه»
۱۱۱.....	تقریب آیت الله شیخ حسین حلّی از نظریه «ماده منتسبه»
۱۱۳.....	اشکالات تقریب آیت الله حلّی از نظریه «ماده منتسبه»
۱۱۳.....	اشکال اول
۱۱۳.....	اشکال دوم
۱۱۴.....	اشکال سوم
۱۱۴.....	اشکالات آیت الله حلّی بر نظریه «ماده منتسبه»
۱۱۴.....	اشکال اول
۱۲۰.....	بررسی اشکال اول
۱۲۱.....	اشکال دوم
۱۲۳.....	پاسخ محقق نایینی به اشکال دوم
۱۲۴.....	پاسخ سید ابوالحسن اصفهانی به اشکال دوم
۱۲۵.....	ایراد آیت الله حلّی به پاسخ محقق نایینی و سید ابوالحسن اصفهانی
۱۲۶.....	بررسی اشکال دوم
۱۲۸.....	اشکالات محقق اصفهانی بر نظریه «ماده منتسبه»
۱۲۸.....	اشکال اول
۱۲۹.....	اشکال دوم

۱۳۰	بررسی اشکال دوم و تعمیقی در بحث
۱۳۳	اشکال سوم
۱۳۴	بررسی اشکال سوم
۱۳۵	اشکال مختار به نظریه «ماده منتسبه»
۱۳۷	نظریه مختار در تعیین مرجع شرط در جملات شرطی
۱۴۱	تکمله

مبحث دوم: بررسی امکان واجب مشروط / ۱۴۳

۱۴۵	فصل اول: نظریه شیخ انصاری در امتناع واجب مشروط
۱۴۵	۱. تقریب استدلال
۱۴۶	۲. برداشت محقق نایینی از نظریه شیخ انصاری
۱۴۹	۳. برداشت صاحب وقایة الأذهان از نظریه شیخ انصاری
۱۵۱	۴. برداشت محقق رشتی از نظریه شیخ انصاری
۱۵۶	۵. برداشت میرزای شیرازی از نظریه شیخ انصاری
۱۵۸	۶. بررسی برداشت‌های متفاوت از نظریه شیخ انصاری
۱۶۱	فصل دوم: جزئی بودن معنای حرفی (استدلال نخست امتناع)
۱۶۱	۱. استدلال اثباتی شیخ انصاری بر امتناع واجب مشروط
۱۶۳	۲. اشکال اول بر استدلال نخست
۱۶۳	بررسی اشکال اول
۱۶۴	۳. اشکال دوم بر استدلال نخست
۱۶۵	بررسی اشکال دوم
۱۶۵	پاسخ محقق اصفهانی به اشکال دوم
۱۶۷	بررسی پاسخ محقق اصفهانی به اشکال دوم
۱۶۹	پاسخ محقق عراقی به اشکال دوم
۱۷۲	بررسی پاسخ محقق عراقی

۱۷۳.....	۴. اشکال سوم بر استدلال نخست
۱۷۵.....	بررسی اشکال سوم
۱۷۷.....	تفسیر شهید صدر از کلام محقق اصفهانی
۱۸۱.....	ایرادهای شهید صدر بر کلام محقق اصفهانی
۱۸۱.....	ایراد اول
۱۸۳.....	ایراد دوم
۱۸۴.....	بررسی ایرادهای شهید صدر بر کلام محقق اصفهانی
۱۸۵.....	۵. اشکال چهارم بر استدلال نخست
۱۸۶.....	بررسی اشکال چهارم
۱۸۷.....	پاسخ شهید صدر به اشکال چهارم
۱۸۸.....	بررسی پاسخ شهید صدر
۱۸۹.....	پاسخ آیت الله وحید به اشکال چهارم
۱۹۰.....	بررسی پاسخ آیت الله وحید
۱۹۲.....	۶. اشکال پنجم بر استدلال نخست
۱۹۴.....	بررسی اشکال پنجم
۱۹۴.....	ایراد شهید صدر بر اشکال پنجم
۱۹۵.....	بررسی ایراد شهید صدر
۱۹۶.....	۷. اشکال ششم بر استدلال نخست
۲۰۰.....	بررسی اشکال ششم
۲۰۱.....	تقریب مباحث الأصول از اشکال ششم
۲۰۳.....	بررسی تقریب مباحث الأصول
۲۰۵.....	تعمیقی در تحلیل معنای حرفی
۲۰۷.....	فصل سوم: آلی بودن معنای حرفی (استدلال دوم امتناع)
۲۰۷.....	۱. استدلال محقق نایینی بر امتناع واجب مشروط
۲۰۸.....	۲. اشکال اول بر استدلال دوم

۲۱۰	بررسی اشکال اول
۲۱۲	۳. اشکال دوم بر استدلال دوم
۲۱۳	بررسی اشکال دوم
۲۱۴	راه حل محقق حائری برای امکان پذیر کردن تقیید در معانی حرفی
۲۱۷	اشکال محقق اصفهانی بر راه حل محقق حائری
۲۱۹	بررسی اشکال محقق اصفهانی بر کلام محقق حائری
۲۲۱	نتیجه ادله اثباتی امتناع واجب مشروط
۲۲۳	فصل چهارم: لزوم تفکیک انشاء از مُنشأ (استدلال سوم امتناع)
۲۲۳	۱. تبیین ملازمه
۲۲۴	۲. پاسخ اول به استدلال سوم: پاسخ محقق خراسانی
۲۲۷	استدلال شهید صدر بر انکار مرحله فعلیت
۲۳۵	بررسی استدلال شهید صدر
۲۳۹	بخشی تکمیلی: توجیه شهید صدر برای جریان استصحاب حکم مجعول
۲۴۰	بررسی توجیه شهید صدر
۲۴۱	تبیین آیت الله بهجت از مرحله فعلیت
۲۴۴	بررسی تبیین آیت الله بهجت
۲۴۵	تبیین مختار برای مرحله فعلیت
۲۴۷	تقریب محقق اصفهانی از کلام محقق خراسانی
۲۵۰	اشکالات آیت الله وحید بر تقریب محقق اصفهانی
۲۵۲	مناقشه در اشکالات آیت الله وحید
۲۵۳	اشکال محقق خوئی بر کلام محقق خراسانی در انفکاک انشاء از مُنشأ
۲۵۳	بررسی اشکال محقق خوئی
۲۵۴	۳. پاسخ دوم به استدلال سوم: پاسخ صاحب وقایة الأذهان و محقق حائری
۲۵۸	بررسی پاسخ دوم
۲۶۰	۴. پاسخ سوم به استدلال سوم: پاسخ محقق خوئی

۲۶۲	پیشینه پاسخ محقق خویی در کلمات صاحب عروة الوثقی
۲۶۳	مقایسه نظر صاحب عروة الوثقی با پاسخ محقق خویی
۲۶۳	بررسی پاسخ سوم
۲۶۳	اشکال اول
۲۶۶	اشکال دوم
۲۶۶	اشکال سوم
۲۶۹	اشکالات آیت الله وحید بر محقق خویی
۲۷۰	بررسی اشکالات آیت الله وحید
۲۷۱	۵. پاسخ چهارم به استدلال سوم: پاسخ آیت الله وحید
۲۷۵	بررسی پاسخ آیت الله وحید
۲۷۷	شاهدی بر نفی رابطه سببیت بین ایجاب و وجوب
۲۸۱	فصل پنجم: استحالة تعلیق در طلب و اراده (استدلال چهارم امتناع)
۲۸۱	۱. استدلال لئی شیخ انصاری بر امتناع واجب مشروط
۲۸۲	۲. تقریب اول استدلال: اثبات استحالة طلب انشائی مشروط
۲۸۴	رد پای استدلال شیخ انصاری در غایة المسؤل
۲۸۵	اشکال محقق خراسانی بر دلیل لئی شیخ انصاری
۲۸۹	شبهه مرحوم روحانی در امکان «انشاء علی تقدیر خاص»
۲۹۳	پاسخ به شبهه مرحوم روحانی
۲۹۵	بررسی کلام محقق خراسانی
۲۹۵	اشکال اول
۲۹۵	اشکال دوم
۲۹۶	اشکال سوم
۲۹۷	اشکال چهارم
۲۹۸	اشکال پنجم
۲۹۹	بررسی اشکال پنجم

اشکال ششم.....	۳۰۱
بررسی اشکال ششم.....	۳۰۳
نتیجه بررسی کلام محقق خراسانی.....	۳۰۷
۳. تقریب دوم استدلال: اثبات استحالة اراده مشروط.....	۳۰۸
اقوال اصولیان در مرحله اراده.....	۳۰۹
دیدگاه‌های مختلف در تحلیل اراده مشروط.....	۳۱۱
دیدگاه اول: دیدگاه محقق اصفهانی.....	۳۱۱
بررسی دیدگاه محقق اصفهانی.....	۳۱۵
دیدگاه دوم: دیدگاه شهید صدر.....	۳۱۶
استدلال شهید صدر بر تعلق اراده به جامع، پیش از تحقق شرط.....	۳۱۷
شاهد شهید صدر بر تعلق اراده به جامع.....	۳۱۸
بررسی دیدگاه شهید صدر.....	۳۱۹
اشکال اول.....	۳۱۹
اشکال دوم.....	۳۲۱
نقد شاهد مذکور در کلام شهید صدر.....	۳۲۴
اشکال مقرر شهید صدر بر تعلق اراده به جامع.....	۳۲۴
نقد اشکال مقرر.....	۳۲۶
دیدگاه سوم: دیدگاه محقق عراقی در تحلیل اراده مشروط.....	۳۲۸
تقریر درست کلام محقق عراقی.....	۳۲۹
اشتباه شهید صدر در تلقی کلام محقق عراقی.....	۳۲۹
کشف مغالطه در برهان لئی شیخ انصاری به وسیله دیدگاه محقق عراقی.....	۳۳۰
تفکیک فعلیت حکم از فاعلیت آن در دیدگاه محقق عراقی.....	۳۳۲
خاستگاه دیدگاه محقق عراقی.....	۳۳۳
مناقشات محقق اصفهانی بر دیدگاه محقق عراقی.....	۳۳۶
مناقشه اول.....	۳۳۶

۳۳۸.....	بررسی مناقشه اول
۳۴۱.....	مناقشه دوم
۳۴۲.....	بررسی مناقشه دوم
۳۴۳.....	مناقشه شهید صدر
۳۴۴.....	بررسی مناقشه شهید صدر
۳۴۷.....	دیدگاه چهارم: دیدگاه محقق نایینی در تحلیل اراده مشروط
۳۴۸.....	ناسازگاری برخی عبارات محقق نایینی با پذیرش اراده منوط
۳۴۹.....	تقریر شهید صدر از دیدگاه محقق نایینی
۳۵۰.....	اشکال بر تلقی شهید صدر از عبارات محقق نایینی
۳۵۱.....	دیدگاه پنجم: دیدگاه مختار در تحلیل اراده مشروط
۳۵۲.....	تعمیقی در فهم دیدگاه محقق عراقی
۳۵۶.....	تعمیم دیدگاه مختار نسبت به مرحله وجوب به حمل شایع
۳۵۹.....	فصل ششم: تحلیل واجب مشروط در مرحله ملاک
۳۵۹.....	۱. مقدمه
۳۶۰.....	۲. دیدگاه مشهور در تصویر انحاء دخالت شرط در ملاک
۳۶۲.....	۳. بررسی دیدگاه مشهور
۳۶۲.....	شبهه‌ای در معقول بودن شروط اتصاف
۳۶۳.....	پاسخ به شبهه
۳۶۴.....	لوازم عقلی تنوع قیود در کیفیت دخالت در ملاک
۳۶۵.....	اشکالات امام خمینی بر دیدگاه محقق عراقی و مشهور
۳۶۵.....	اشکال اول: اشکال به ضابطه مشهور برای شروط اتصاف
۳۶۶.....	اشکال دوم: اشکال به ضابطه مشهور برای شروط فعلیت
۳۶۸.....	بررسی اشکالات امام خمینی
۳۶۸.....	بررسی اشکال اول
۳۶۹.....	بررسی اشکال دوم

مبحث سوم: اصل در دوران رجوع قید به هیئت یا ماده / ۳۷۳

فصل اول: امور مقدماتی.....	۳۷۵
۱. تحریر محل نزاع.....	۳۷۵
۲. ثمره نزاع.....	۳۷۷
۳. گزارشی اجمالی از آرای اصولیان و استدلال‌های آنان.....	۳۷۷
۴. اشکال به طرح بحث با توجه به مبنای استحاله رجوع قید به هیئت.....	۳۷۹
نقد اشکال به طرح بحث.....	۳۸۲
فصل دوم: نظریه شیخ انصاری در تقدیم اطلاق هیئت.....	۳۸۵
۱. مقدمه.....	۳۸۵
۲. استدلال اول شیخ انصاری بر تقدیم اطلاق هیئت.....	۳۸۵
اشکال محقق خراسانی بر استدلال اول شیخ انصاری.....	۳۸۸
نقد محقق نایینی بر کلام محقق خراسانی.....	۳۹۰
دلیل اول محقق نایینی در اثبات تقدیم اطلاق شمولی بر بدلی.....	۳۹۱
ایرادهای محقق خوئی بر دلیل اول.....	۳۹۳
ایراد اول.....	۳۹۳
بررسی ایراد اول.....	۳۹۵
ایراد دوم.....	۳۹۵
بررسی ایراد دوم.....	۳۹۷
تعمیقی در بحث: تعیین مصب تعارض.....	۴۰۰
دیدگاه شهید صدر و مرحوم روحانی در تعیین مصب تعارض.....	۴۰۱
عدول مرحوم روحانی از مبنای خود در تعیین مصب تعارض.....	۴۰۲
تبیین تفاوت میان اطلاق، شمول و بدلیت.....	۴۰۳
داوری میان دیدگاه شهید صدر و مرحوم روحانی در تعیین مصب تعارض ..	۴۰۵
نتیجه بررسی دلیل اول محقق نایینی برای تقدیم اطلاق شمولی هیئت بر	
اطلاق بدلی ماده.....	۴۰۶

۴۰۷.....	دلیل دوم محقق نایینی در اثبات تقدیم اطلاق شمولی بر بدلی
۴۰۸.....	اشکال محقق خوئی بر دلیل دوم محقق نایینی
۴۱۰.....	بررسی اشکال محقق خوئی
۴۱۱.....	نتیجه بررسی دلیل دوم محقق نایینی
۴۱۳.....	دلیل سوم محقق نایینی در اثبات تقدیم اطلاق شمولی بر بدلی
۴۱۳.....	اشکال محقق خوئی بر دلیل سوم محقق نایینی
۴۱۴.....	بررسی اشکال محقق خوئی
۴۱۴.....	بررسی دلیل سوم محقق نایینی
۴۱۵.....	اشکال صفروی محقق نایینی بر استدلال اول شیخ انصاری
۴۱۹.....	بررسی اشکال صفروی
۴۱۹.....	ایراد اول
۴۲۰.....	ایراد دوم
۴۲۱.....	مبانی قابل طرح در تقدیم اظهر بر ظاهر
۴۲۵.....	شمول تقدیم اظهر بر ظاهر نسبت به تنافی بالعرض
۴۲۷.....	اشکال صفروی مرحوم روحانی بر استدلال اول شیخ انصاری
۴۲۹.....	بررسی اشکال صفروی
۴۲۹.....	اشکالات امام خمینی بر استدلال اول شیخ انصاری
۴۳۰.....	اشکال اول
۴۳۱.....	بررسی اشکال اول
۴۳۳.....	اشکال دوم
۴۳۵.....	بررسی اشکال دوم
۴۳۹.....	نتیجه مباحث مربوط به استدلال اول شیخ انصاری
۴۳۹.....	۳. استدلال دوم شیخ انصاری بر تقدیم اطلاق هیئت
۴۴۴.....	بررسی استدلال دوم
۴۴۵.....	اشکال اول
۴۴۵.....	اشکال دوم

۴۴۷.....	۴. استدلال سوم شیخ انصاری بر تقدیم اطلاق هیئت
۴۵۳.....	بیانی دیگر بر اثبات صغرای استدلال سوم
۴۵۶.....	اثبات کبرای استدلال
۴۵۸.....	اشکال محقق خراسانی بر کبرای استدلال
۴۵۹.....	بررسی اشکال محقق خراسانی
۴۶۰.....	اشکال محقق اصفهانی بر کبرای استدلال
۴۶۴.....	۵. استدلال چهارم شیخ انصاری بر تقدیم اطلاق هیئت
۴۶۴.....	بررسی استدلال چهارم
۴۶۴.....	اشکال اول
۴۶۶.....	پاسخ شهید صدر به اشکال اول
۴۶۷.....	بررسی پاسخ شهید صدر
۴۶۸.....	اشکال دوم
۴۷۱.....	مناقشات شهید صدر بر اشکال دوم
۴۷۱.....	مناقشه اول
۴۷۱.....	مناقشه دوم
۴۷۳.....	بررسی اشکال شهید صدر و مناقشات وی
۴۷۶.....	تفصیل شهید صدر درباره قیود متصل
۴۷۸.....	بیان فنی مقرر شهید صدر برای تفصیل میان قیود متصل
۴۸۰.....	بررسی تفصیل میان قیود متصل و وجه فنی آن
۴۸۱.....	نتیجه استدلال‌های تقدیم اطلاق هیئت
۴۸۵.....	فصل سوم: نظریه محقق نایینی در تقدیم اطلاق ماده متسبه
۴۸۵.....	۱. مقدمه
۴۸۶.....	۲. استدلال اول بر تقدیم اطلاق ماده متسبه
۴۸۷.....	اشکال محقق خویی بر استدلال اول محقق نایینی
۴۸۹.....	۳. استدلال دوم بر تقدیم اطلاق ماده متسبه

۲۹۱.....	اشکال محقق خویی بر استدلال دوم محقق نایینی
۲۹۲.....	بررسی استدلال دوم محقق نایینی و اشکال محقق خویی
۲۹۵.....	چکیده مباحث کتاب.....
۲۹۵.....	چکیده مبحث تحلیل جملات شرطی.....
۲۹۶.....	چکیده مبحث بررسی امکان واجب مشروط.....
۲۹۸.....	چکیده مبحث دوران رجوع قید به هیئت یا ماده.....
۵۰۱.....	نمایه اعلام.....
۵۰۵.....	نمایه کتب.....
۵۰۹.....	فهرست منابع.....

مقدمه

مجلد سی و یکم از مجموعه فلسفه علم اصول، سه مبحث تحلیل جملات شرطی، بررسی امکان واجب مشروط و دوران رجوع قید به هیئت یا ماده را بررسی می‌کند. این سه مبحث، در تبویب مرسوم مسائل علم اصول، در شمار مباحث الفاظ قرار می‌گیرند؛ اما به نظر می‌رسد مباحث تحلیلی مربوط به تقسیمات واجب و فروعات آن، از مبادی احکامی علم اصول‌اند؛ از این رو این سه مبحث را در مباحث فلسفه علم اصول گنجانده‌ایم.

در ارائه مجموعه فلسفه علم اصول، از آغاز بنا گذاشتیم هر مجلد آماده‌شده را بدون توجه به شماره مجلد، انتشار دهیم. از این رو نوشتار حاضر که از جهت ترتیب مباحث، مربوط به اواخر مجموعه است، پس از مجلد اول و پنجم، سومین مجلدی است که به زیور طبع آراسته می‌شود. البته با توجه به اینکه مباحث این مجلد، از مبادی تصدیقی پاره‌ای از مباحث دیگر فلسفه علم اصول به شمار می‌آیند، اختیار مبانی در این بحث، به نحوه استدلال در آن مباحث کمک شایانی خواهد کرد.

مبحث نخست از این مجلد، در دو فصل به تحلیل جملات شرطی می‌پردازد. فصل اول به بررسی چند امر مقدماتی مانند تعریف واجب مشروط، محل نزاع و اقوال موجود در تحلیل آن اختصاص دارد. فصل دوم با عنوان تحلیل مفاد جملات شرطی،

دیدگاه منطقیان و اهل ادب را در این باره با ذکر دلایل هر یک، مطرح و بررسی می‌کند. در ادامه، به نظریه مرحوم روحانی در تحلیل جملات شرطی و نظریه محقق نایینی در تعیین مرجع شرط می‌پردازد و در پایان، نظریه مختار بیان می‌شود.

مبحث دوم در شش فصل، امکان واجب مشروط را بررسی می‌کند. در فصل اول نظریه شیخ انصاری در امتناع واجب مشروط مطرح شده، برداشت‌های گوناگون از آن نقل و بررسی می‌شود. فصل دوم تا پنجم، به چهار استدلال ارائه شده بر امتناع واجب مشروط می‌پردازد. جزئی بودن معنای حرفی، آلی بودن معنای حرفی، لزوم تفکیک انشاء از مُنشأ و استحالة تعلیق در طلب و اراده، مهم‌ترین مطالبی هستند که برای اثبات امتناع به آنها تمسک شده است. فصل آخر این مبحث به تحلیل واجب مشروط در مرحله ملاک می‌پردازد.

در مبحث سوم (رجوع قید به هیئت یا ماده)، در فصل اول اموری مقدماتی همچون تحریر محل نزاع، ثمره نزاع و گزارشی اجمالی از آرای اصولیان و استدلال‌های آنان بررسی می‌شود. در فصل دوم ضمن تبیین تفصیلی نظریه شیخ انصاری در تقدیم اطلاق هیئت بر اطلاق ماده، چهار استدلالی که ایشان ارائه کرده مورد تحقیق قرار می‌گیرد. فصل آخر به نظریه محقق نایینی در تقدیم اطلاق ماده منتسبه اختصاص دارد.

در پایان، چکیده‌ای کوتاه آمده که در کتاب‌های علمی و پژوهشی چندان معمول نیست؛ ولی به محققان و اهل فن که با مسائل اصولی آشنایی عمیق‌تری دارند، اجازه می‌دهد با نگاهی کوتاه به این چند صفحه، گزیده مطالب را بنگرند و بدون گرفتار آمدن در پیچ و خم استدلال‌ها، با نظریات نگارنده آشنا گردند.

پیش از آنکه این مقدمه کوتاه به پایان رسد، مناسب است به نکاتی اشاره شود. چنان‌که که از سیر مطالب کتاب پیداست، بحث واجب مشروط بدون تحقیق در ماهیت جملات شرطی به انجام نمی‌رسد. از این رو بیشتر اصولیان متأخر تا اندازه‌ای به این بحث پرداخته‌اند. محقق اصفهانی فراتر از همه در این مسأله فکر سوزانده

است. شهید صدر نیز تأملات شایان توجهی دارد. با وجود این، چون تحقیق در ماهیت گزاره‌های شرطی هم اصلی اصولیان نبوده، در این بحث چندان به پیش نرفته‌اند. در مقابل، پاره‌ای فیلسوفان تحلیلی و زبان‌شناسان مغرب زمین، به تحقیق مستقل در ماهیت گزاره‌های شرطی پرداخته‌اند. البته سهم چشم‌گیری از تلاش آنان به صورتی سازی^۱ گزاره‌های شرطی معطوف است تا تفسیر آن؛ به‌ویژه در بحث منطق الزامات^۲ بیشتر می‌کوشند تا سیستمی منطقی، همچون منطق گزاره‌های خبری تأسیس کنند. در عین حال هم از جهت اهمیت ذاتی تحلیل گزاره‌های شرطی و هم از آن جهت که صورتی سازی نمی‌تواند به طور کلی خالی از تعبیر (تفسیر)^۳ باشد، تفسیرهای متعددی از گزاره‌های شرطی، در مباحث تحلیلی زبان و منطق فلسفی^۴، مبانی منطق^۵ و نیز زبان‌شناسی^۶ ارائه کرده‌اند.

ابتدا قصد بر این بود که پاره‌ای از این مباحث، در حد مقدمه در این کتاب مطرح شود و برای این منظور مطالب بسیاری گرد آوردم؛ ولی سرانجام معلوم شد این مقصود، حجم کتاب را به میزان نامتناسبی افزایش می‌دهد، لذا از طرح آن صرف نظر شد. به‌علاوه با وجود گستردگی مطالب طرح‌شده در زمینه تحلیل جملات و الزامات شرطی، احاطه بر همه آنها برای فردی با اشتغالات متعدد، همچون نگارنده، امکان‌پذیر نیست. بنابراین تصمیم بر آن شد که در چارچوب وقت و توان محدود نگارنده، گزیده‌ای از مطالب متناسب‌تر با کتاب حاضر، مستقل یا به صورت مجلدی به پیوست این مجلد ارائه شود.

1. Formalization

2. Deontic Logic

3. Interpretation

4. Philosophical logic

5. Philosophy of Logic

6. Linguistics

در پژوهش‌های تطبیقی مشکلات متعددی وجود دارد؛ از جمله آنکه گاهی مجموعه حجیمی از آثار درباره مسأله‌ای همچون جملات شرطی و واجب مشروط در فلسفه‌های غربی پدید می‌آید که چون در بستر فکری خاص و چارچوب‌های فکری کاملاً متفاوت شکل گرفته‌اند، فهم و قبول آن برای ما، دشوار است. مثلاً پیوند دادن مسأله معنا^۱ به شرایط صدق^۲ قضیه، خود داستان دنباله‌داری است که به بررسی‌های فراوان نیاز دارد. در همین بحث تحلیل جملات شرطی، بسیاری از آثار، در این بستر فکری پدید آمده است.

تحلیل جملات شرطی (خبری) بر اساس شرایط صدق و از آن بالاتر بر اساس تابع صدق^۳ بودن جملات شرطی نسبت به اجزای آن، مسأله پیچیده‌ای است که بدهت‌های بسیاری در برابر آن است؛ اما گاهی افکار متناظری هم یافت می‌شود. نظریه فرض و تقدیر^۴ در باب تحلیل جملات شرطی که برخی از فیلسوفان غربی همچون دوروتی ادینگتون از آن دفاع می‌کنند، بسیار شبیه نظریه محقق اصفهانی در باب تحلیل جملات شرطی است که در متن کتاب تا حدی بدان پرداخته شده است. محقق اصفهانی نظریه ادبا را نیز همین‌گونه تفسیر می‌کند؛ یعنی مفاد جمله شرطی، حکم تالی است بر تقدیر شرط. ادینگتون جملات شرطی را دقیقاً به همین صورت تحلیل می‌کند.

این اندیشمند از مشهورترین نویسندگان در زمینه مباحث مربوط به جملات شرطی است. از او مقاله مفصل و معروفی با عنوان در باب شرطی‌ها^۵ و پس از آن،

1. Meaning

2. Truth conditions

3. Truth function

4. Supposition theory

5. Edgington, Dorothy, "On Conditionals," *Mind* (New Series), Vol. 104, No. 414 (Apr 1995), Pp. 235-329.

مقالات متعدد دیگری همچون شرطی‌های خبری^۱، شرطی‌ها، صدق و عینیت^۲ و غیر آن انتشار یافته است که در پاره‌ای مطالب مشترک‌اند. استادان بسیاری به آثار وی توجه کرده‌اند. با این حال، وی در باب صدق و کذب‌پذیری جملات شرطی سخن غریبی دارد که تفصیلش در مقاله شرطی‌ها، صدق و عینیت آمده است.

وی و برخی از نویسندگان دیگر، جملات شرطی را بر اساس نظریه فرض و تقدیر^۳، دارای ارزش صدق^۴ نمی‌دانند، چون آنها را ناظر به صدق نمی‌دانند؛ گرچه تلاش می‌کنند نوعی عینیت برای آن دست و پا کنند. به گمان ما این امر به هیچ وجه از لوازم این نظریه نیست؛ لذا در اینجا مسیر این فیلسوفان از مسیر محققان بزرگی همچون محقق اصفهانی جدا می‌شود.

مسئله تحلیل الزامات^۵ به طور کلی و الزام شرطی^۶ خود مسئله پیچیده دیگری است. منطق الزامات^۷ بنابر تصریح یکی از بنیان‌ان آن، یعنی فون رایت^۸ از نوعی صوری‌سازی محض شروع شد؛ لذا در مقام تفسیر و تعبیر آن - بر حسب آنچه در جملات متضمن الزام در زبان طبیعی آمده است - دچار مشکلاتی شد که برخی از آنها به پارادکس‌های منطق الزامات^۹ معروف شده‌اند.

آثار فون رایت از سال ۱۹۵۰ میلادی به بعد انتشار یافت. این آثار در زمینه ماهیت

-
1. Indicative conditionals
 2. Conditionals, Truth and Objectivity
 3. Supposition
 4. Truth value
 5. Obligations
 6. Conditional obligation
 7. Deontic Logic
 8. Von Wright
 9. Deontic Logic paradoxes

معیارها^۱، عقل عملی^۲، استدلال‌های عملی، الزامات و منطق آنهاست؛ بحث‌های مهمی که می‌توان برای پژوهش‌های تطبیقی با علم اصول ما از آنها بهره برد.

پارادکس‌های معروف به بر خلاف وظیفه^۳ در منطق الزامات، ناشی از نکاتی همچون نقض‌پذیری اوامر و الزامات^۴ است که برای اصولیان ما کاملاً روشن بوده است. فون رایت در مقاله‌ای در باب منطق الزامات با عنوان منطق الزامات: یک دیدگاه شخصی^۵ گزارشی تاریخی از پاره‌ای مباحث مطرح در منطق الزامات ارائه می‌دهد و به ریشه این مباحث اشاره می‌کند، که به جهت احاطه وی به مباحث، بسیار مفید است. از جمله این مسائل الزامات شرطی^۶ است. وی دو تفسیر برای الزامات شرطی می‌آورد: یکی $o(p \rightarrow q)$ که در آن الزام بر همه جمله شرطی وارد می‌شود، به هر معنایی که بتوان به آن نسبت داد (o علامت الزام است). تفسیر دوم، $p \rightarrow oq$ است که در آن الزام، بر q یعنی تالی وارد می‌شود مشروط به مقدم یعنی p . به اعتقاد وی نخستین کسی که تفسیر دوم را مطرح کرده، چیزم^۷ است.^۸

این تفسیر برای الزامات شرطی، همانند تفسیر مشهور اصولیان در باب الزامات شرطی است. شاید بتوان تفسیر فون رایت را نظیر تفسیر شیخ انصاری در باب الزامات شرطی دانست؛ البته این نکته به تأملی بیشتر نیاز دارد.

در هر صورت مقصود از نقل این نکات، توجه دادن به این مطلب است که بحث

1. Norms

2. Practical Reason

3. Contrary_to_duty

4. Defeasibility

5. Von Wright, Georg Henrik, "Deontic Logic: A Personal View," *Ratio Juris*, Vol. 12, Issue 1, (March 1999), Pp. 26-38.

6. Conditional obligations

7. Roderick Chisholm

8. Ibid, p. 36.

الزامات، الزامات شرطی، و خصوصاً افعال گفتاری شرطی، زمینه‌ای بسیار مناسب برای کارهای تطبیقی است. به طور قطع می‌توان گفت که آثار اصولیان در این ابواب، بسیار عمیق و پیشرفته و شایسته هرگونه تأمل و تعمق است. نگارنده امیدوار است بتواند در فرصتی مناسب پاره‌ای از این تحقیقات تطبیقی را به جامعه علمی کشور، به‌ویژه حوزه‌های علمیه تقدیم کند.

در اینجا از همه دوستانی که در مراحل مختلف آماده‌سازی، چاپ و نشر این اثر رنجی متحمل شده‌اند، سپاسگزارم. از خداوند متعال توفیق روزافزون این عزیزان را خواستارم.

صادق آملی لاریجانی

هشتم اردیبهشت ۱۳۹۵